

Individualitet, gemenskap och modernitet i tre heterosexuella parrelationer¹

AV LENA MARTINSSON

att utveckla individualitet och oberoende, att vara fri och förnuftsorienterad är några viktiga drag i den kulturella förändringsprocess som fått samlingsnamnet modernitet. Det är en process som på olika sätt är länkad till andra rörelser i samhället som industrialisering, urbanisering och kommersialisering.² "Att vara modern", skriver Marshall Berman, "är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt och förvandling — och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har" (1987 s. 13).

Att kvinnor och män inte har samma förhållande till eller samma historiska erfarenheter av moderniteten har en del forskare under senare tid kommit att betona (Bjerrum-Nielsen & Rudberg 1991, Fornäs m.fl. 1991). I den könsbaserade fasen av moderniteten under 1800-talet var det männen som i högre grad än kvinnorna räknade sig och uppfattade sig som individer. Bland männen i såväl den framväxande borgerligheten som i arbetarrörelsen, betonades förnuft, frihet från familjen och traditionella system. Kvinnan stod för det gamla, outvecklade, för banden mellan individer, för skapandet av hem, trygghet och känsla — allt det som inte fanns med i individuerings-

processen men som gick att återvända till och få kraft ifrån. Det har också framhävts att detta var en viktig dimension för att männen utåt skulle kunna expandera och individualiseras.³

Kvinnor kom emellertid successivt att stärka sina krav på att även de skulle räknas som individer. I och med det fulla medborgarskapet blev kvinnorna också formellt delaktiga i det moderna individualiseringsprojektet (Lindholm 1990 s. 10 ff). Under de senaste decennierna har det kommit att ses som självklart att män och kvinnor skall ha samma värde, respekteras som fria individer med samma rättigheter och skyldigheter. Det har skapats en form av folklig jämställdhetsideologi. Att denna ideologi inte motsvaras av en verklig jämställdhet är dock de flesta medvetna om.⁴ Men den könsbaserade sering som var så tydlig under det förra seklet är i dag i hög grad försvagad. Inte minst av detta skäl är det viktigt att inte bara fokusera individualitetssträvandena i modernitetsprocessen utan också vad som sker med hemmet, med de stabila relationerna och tryggheten.⁵

I mitt avhandlingsarbete om heterosexuella parrelationer i dag⁶ har jag också uppfattat vissa drag som man skulle kunna kalla

för moderna hos de intervjuade paren. De låter sig t.ex. varken styras av gamla eller nya förebilder om hur parrelationen skall utformas. Såväl föräldragenerationens sätt att utforma sin vardag som dagens jämställdhetsideologier betraktar man och reflekterar över⁷. I skapandet av ett fungerande liv tillsammans utgår paren från de egna livserfarenheterna, det egna förnuftet och skapar något man skulle kunna kalla för vardagliga organisationsprinciper. Dessa principer förhindrar ständiga diskussioner om vad som är viktigt och oviktigt, om hur man skall förhålla sig till allt som händer dagar och nätter. Kanske skulle man kunna tala om de här organisationsprinciperna som en form av objektiverad kärlek, något som utmärker det som paret uppfattar som typiskt för sig, det som gör paret till ett vi. Ett centralt tema i dessa ordnande principer är problematiken kring individualitet kontra hem och gemenskap.

I den här artikeln vill jag med hjälp av Michel Foucaults teser (1980) om makt som något som skapas underifrån och relationellt fundera över betydelsen av hur kvinnor och män i par förhåller sig till varandras behov av individualitet och gemenskap. Rent konkret handlar det om tre par och deras mycket olika organisationsprinciper. Paren kommer från olika samhällsklasser, och har alla minst ett barn under sex år.

Allt för barnens bästa

Ruben, trettiosju, och Solveig, trettiofem, bor i en småstad några mil från Göteborg. Han är bilmekaniker och jobbar för kommunen. Hon jobbar i en affär i samma kvarter som familjen bor. Tillsammans har de två barn. I deras hem bor också Solveigs femtonårige son från ett tidigare förhållande. Solveig är en öppen och varm kvinna som har nära till skrattet. Hon pratar lätt och

obehindrat samtidigt som hon berättar att hon är väldigt blyg. Ruben är betydligt mera tystlåten. Han är inte så mycket för att prata säger han, det är Solveigs avdelning det. Trots detta delar han med sig ganska generöst av sina tankar och värderingar under intervjuernas gång.

Det är Ruben som mest reflekterar över hur villkoren för män och kvinnor förändrats sedan uppväxten. Jämställdhetsivern är något som kommit med hans generation, och var inte aktuellt när hans mamma och pappa var unga, menar han. När Ruben var liten var hans mamma hemmafru och pappan försörjde familjen och det hade fungerat fint, även om Ruben är lite kritisk till att hans pappa engagerade sig så lite i barnen.

Solveigs pappa var sjöman och sällan hemma. När han väl kom hem var han varken speciellt intresserad av Solveig och hennes fyra syskon eller av hemmet. Därför fick mamman klara det mesta själv med viss hjälp av farmodern som bodde i lägenheten ovanpå. På kvällarna gick mamman bort och städade för att få in mer pengar. Solveig har fortfarande en mycket innerlig kontakt med sin mamma, som också utgör en viktig förebild. Att kontakten med pappan alltid har varit så dålig är Solveig ledsen för och hon är noga med att äldste sonen skall behålla kontakten med sin far fast denne har flyttat långt bort. Hon är mycket glad åt att Ruben är så engagerad i barnen, att de är viktiga för honom. Detta gemensamma engagemang för barnen utgör på sätt och vis grunden för deras gemenskap och de organiserar i hög utsträckning sin vardag efter principen "allt för barnens bästa". De har dock en tilläggsprincip som Solveig beskriver som att man inte skall "låsa varandra". När Ruben är kritisk till den förändrade könsorganiseringen i samhället är det emellertid den förra principen om allt för barnens bästa som han har i tankarna. Det var bättre förr när mamman var hemma hos barnen, tycker han, och är

oförstående inför att kvinnor skaffar barn om de inte vill vara hemma hos dem. Han minns sin egen barndom

... det vet man ju själv då när man gick i skolan man visste ju att det bara var att gå hem, att det var någon hemma om det var något.

Solveig skulle inte vilja vrida tiden tillbaka. Hon vill jobba, hon måste få vuxenkontakt och kan inte tänka sig ett liv som hemmafru. Men hon är enig med Ruben om att hon måste finnas till hands för barnen i så stor utsträckning som möjligt. Det låter inte lätt att förena dessa ambitioner men fram till ganska nyligen jobbade Solveig fem kvällar och en helg och var sedan ledig motsvarande tid. Hon slapp att lämna bort barnen eftersom hon arbetade när Ruben var ledig. Dessutom började inte kvällsarbetet förrän klockan sju. Då hade hon hunnit med barnen och hemmet under dagen, lagat middag åt dem och hjälpt den äldste med läxor. Samtidigt som de små barnen la sig smet hon iväg. Men så såldes affären som Solveig arbetade i och om hon ville bli kvar var hon tvungen att jobba mer. För Solveig var det självklart att arbeta vidare, så nu blev det viktigt för henne att i möjligaste mån mildra följderna för familjen av hennes yrkesarbete. Solveig fick en kommunal dagmamma i trappuppgången intill som kunde ha barnen två—tre dagar i veckan. Det var bra att barnen inte behövde vara så långt hemifrån. Dessutom har barnen fått tillåtelse att komma till henne i affären om något skulle hända. Hon har också börjat med att förbereda maten så väl att det bara är för Ruben och den femtonårige sonen att vrida på plattan så att maten blir varm de dagar då hon jobbar (småbarnen har ätit hos dagmaman). Någon fritid för sig själv har inte Solveig. Visst har hon köpt ett årskort på Friskis och Sveltis men hon hinner inte utnyttja det. Men hon tycker det är roligt att baka och laga mat. Det är nästan som en

hobby säger hon, en hobby som hela familjen kan glädja sig åt. Genom den princip om "allt för barnens bästa" som de två skapat tillsammans får inte Solveig något stöd för rätten att avgränsa sig, göra något alldeles själv, koncentrerat⁸. Hon skall alltid finnas till hands för andra. Tid som ej tillägnas familjen hotas alltid att belägras av dåligt samvete.

Trots att hemmet i hög grad är Solveig, Solveigs ordnande och fejande, Solveig som den varma centralgestalten så är det ändå Ruben som intar den position runt vilken resten av familjen får anpassa sig. Det är hans arbetstider Solveig försökt och försöker anpassa sig till. Han nekar till att det skulle kunna finnas en möjlighet att förändra dessa, än mindre att det skulle finnas en möjlighet att gå ned i tid. Han måste finnas där hela skiftet⁹. Ruben kan inte heller tänka sig att byta arbete för att kunna jobba mindre och på så sätt underlätta för Solveig och hennes möjligheter att yrkesarbeta. Det är också Ruben som har första rätt till bilen. Solveig passar på att använda den när hon är säker på att inte Ruben behöver den. Ruben tar alltid bilen till arbetet oberoende av om något barn skall skjutas någonstans under dagen. Det gör att Solveig av och till får ringa runt för att ordna annan skjuts.

Principen om "allt för barnens bästa" ställer också andra krav på Ruben än på Solveig. När Ruben kommer hem från jobbet följer han med barnen på träningar, han kör dem, hejar på, pratar med de andra föräldrarna och ställer upp som en viktig kraft. De helger Solveig jobbar tar han också hand om barnen. Det är alltså fråga om avgränsade projekt eller tidsintervaller med barnen. Han skall inte alltid finnas till hands, inte skapa trygghet genom sin blotta närvaro. Ruben är dock helt nöjd med sin insats som pappa, han är ju mer engagerad än hans egen pappa var. När han så gjort sitt är han fri att ägna sig åt eget idrottsutövande, fri att

vila eller sätta in något extra tillbehör på bilen.

Solveig är helt på det klara med — till skillnad från Ruben — att de inte lever i ett jämställt förhållande. Men hon vill inte heller låsa honom genom att kräva att han skall ta hänsyn till hennes individuella intressen, behov eller praktiska svårigheter. Kanske är hon rädd för att det ska verka som hon då skulle försöka styra honom. Ruben själv menar att det är viktigt för honom att ha något att säga till om, motsatsen vore en mardröm. Så när den ena principen, den om allt för barnens bästa, säger att Solveig skall vara hemma så ger den andra principen, den om att inte låsa varandra, Ruben frihet. Solveig berättar:

— Typ Ruben han idrottar mycket och jag nekar ju inte honom att åka iväg, (...) O förut så jobbade han som mekaniker åt en kompis som körde rallycross och de var ute och ibland så var jag ju lite sur på honom men jag ville inte hindra honom från att åka till Österrike och Schweiz och de var i Frankrike, det var ju en upplevelse för honom.

Solveig sätter sig in i hans situation, försöker förstå hans önskningar och behov och möjliggör sedan för honom att göra något av dem och tillfredsställa dem. Hon ser honom.

Ett mardrömsäktenskap för Solveig är att var och en lever sitt liv, att man inte är tillsammans. En påtaglig gemenskap är viktig för henne. Hon skulle gärna vilja ha fler kärleksbevis som spontana kramar och pussar. På kvällarna skulle hon vilja hinna prata lite men han är för trött och det förstår hon, för han har ju så tidiga morgnar. Hon skulle gärna vilja älska mer men han menar att han klarar sig utan sånt. Men medan Solveig försöker förstå och möjliggöra Rubens önskningar och behov har Ruben ingen tanke på att försöka svara upp till Solveigs. Han konstaterar bara att "man är som man är" (jfr Holmberg 1993).

I parrelationen är den form av stöd be-

gränsat som skulle kunna få Solveig att tro på sig själv som individ, som någon med rätt att inta en plats såväl i deras gemenskap som i samhället. Ruben får däremot sin individuella existens och överordnade position bekräftad varje gång Solveig anpassar sig. Så skapar de tillsammans hierarkiska positioner och förhållningssätt som betraktas som självklara.

Men allt detta motsäger inte att Solveig vet att hon är viktig för sina barn och det ger henne styrka — vilket understryker vikten av att se den hierarkiska organisationen mellan man och kvinna som en problematik mellan dem och inte mellan kvinnan och barnen. Hon tycker också mycket om sitt jobb med alla kundkontakter och arbetskamrater. Hon har en nära relation till sin mor. Relationen till Ruben är inte den enda betydelsefulla och det ger henne en viss självständighet. För Ruben är det viktigt att vara en kapabel och oberoende individ samtidigt som relationen till barnen är så betydelsefull för honom. Under en diskussion visade det sig att deras gemensamma intresse i barnen också kunde vara en konflikt eftersom den hotade att göra Ruben beroende av Solveig. Jag frågade dem båda om hur de trodde att män respektive kvinnor klarar sig efter en skilsmässa. Solveig svarade så här:

— Som det varit hittillsdags så klarar sig ju kvinnorna mycket bättre, det är ju de som tagit hand om hem och så att det dagliga funkar, en man tror jag har svårare att hitta på saker ensam, men nu börjar det kanske vända som den generationen som växer upp nu de delar ju på allting, skall det vara i allafall så där blir det nog fifty fifty nästan.

Ruben:

— Jag tror inte att det varit så mycket förr att såna som nu som haft barn att karln har velat haft hand om barnen, det tror jag ju mer har kommit på senare tid och man rättar sig ju efter förhållandena, jag tror inte att jag skulle haft något problem att klara av det.

Solveig:

— Om du skulle blivit ensam?

Ruben:

— Nej även om jag hade blivit ensam om att ta hand om barnen det tror jag hade löst sig.

För Ruben blev det viktigt att plocka fram en emotionell kompetens som gör det möjligt att ta Solveigs plats om så hade varit, att ytterst visa att han inte är beroende av Solveig för relationen till barnen. Men tillsammans med den gemensamma princip som innebär att Solveig skall finnas till hands för barnen ger Ruben ett något ambivalent budskap till Solveig. Hon måste vara hemma hos barnen men om hon inte finns så gör det ingenting.

Att få saker ur händerna

På en gård på västkusten bor Annelie och Ronny och deras två barn i förskoleåldern. Annelie och Ronny är i trettiofemårsåldern och har båda vuxit upp i lantbrukarhem. Gården, som de driver på fritiden, har de tagit över av Ronnys föräldrar. Till vardags är han lärare och hon har en ledarposition på en bank. När de övertog gården fick de ta stora lån för att lösa ut Ronnys syskon. Därför är de helt beroende av bådass inkomster. Yrkesarbetet har emellertid ett viktigt värde i sig och ingen av dem kan tänka sig att vare sig vara bonde eller hemmafru på heltid. Därför har de anpassat gårdsdriften så att båda skall kunna fortsätta att förvärvsarbeta. De vill leva modernt med samma levnadsstandard som människor i allmänhet.

Den princip som är vägledande och sammanhållande för de här båda är att "få saker ur händerna", de skall vara aktiva, arbetsamma och fullfölja sina åtaganden. Det är en princip som de också vuxit upp med som lantbrukarbarn (jfr Brembeck 1986) och

som de nu använder sig av på alla livets områden. Ett mardrömsäktenskap för både Annelie och Ronny är att partnern sitter och äter chips och inget gör.

Förutom arbetet som lärare på en yrkesskola, extraarbeten som kursledare på kvällarna och arbetet på gården med grönsaksodling, drift och vård av två villor som paret byggt för uthyrning så ägnar Ronny mycket tid åt föreningsaktivitet. Det är inte en överdrift att hävda att Ronny gjort en föreningskarriär. Han är mån om att kunna vara med och säga till om än det ena än det andra. Han vill förändra och gör det både på arbetet och genom föreningsverksamhet.

Annelie var också föreningsaktiv som ung men efter att hon träffat Ronny har hon slutat att engagera sig. Efter arbetet på banken sköter hon hus, barn och trädgård. Hon deltar också i gårdsdriften och hon handhar all bokföring. Hon har också varit med om att bygga upp de två villor som man nu hyr ut. Hon bakar själv och i frysen finns så gott som alltid kaffebröd för oväntade gäster och fikastunder och där finns kött och mat lagrat. Bortsett från en dag i veckan då hon jobbar sent, är det Annelie som lämnar och hämtar barnen på dagis. Detta trots att hon därmed binder upp sig och får svårt att jobba över när det emellanåt behövs. Det var Annelie som var föräldraledig och när barnen är sjuka är det Annelie som stannar hemma. Detta innebär att Annelie får leva med många och ibland långa avbrott — som när barnen hade kikhosta — i den egna yrkesverksamheten. Ronny själv berättar stolt att han inte varit borta en dag på de tolv år han varit anställd på skolan. Anledningen till att han sluppit ifrån att ta ansvar för sina barn är att han tycker det är så svårt att ta ledigt, eftersom det blir besvärligt för eleverna med vikarier. Han menar sig ha erfarenheter av kolleger som blir sjuka ibland och att det då fungerar dåligt för deras klasser. Men Annelie då? Hon har ju en ledar-

position på sitt arbete, blir det inte kaos där? Det är inte så att Annelie inte har kämpat för sin rätt att gå till jobbet men hon har blivit övertygad om att hans jobb blir mer lidande än hennes.

Det har varit väldiga diskussioner ibland när jag tycker att det är för jädra orättvist att jag måste vara hemma jämt när barnen är sjuka men det är ändå jag som är det.

Varför åtar sig Annelie allt detta? I viss mån kan man tala om att hon liksom Solveig skall leva upp till en traditionell kvinnoroll. Hon skall klara det som hennes mamma klarade. Men att enbart hänvisa till kvinnors tradition och kulturarv och därmed göra positionerna i äktenskap till en ren kvinnofråga och inte en fråga om en hierarkisk relation mellan man och kvinna är att bortse från det relationellas betydelse i över- och underordningsprocessen. Det är viktigt att se betydelsen av relationen till Ronny, till den gemensamma principen att få saker och ting gjorda. Annelie möjliggör ett totalt jobb- och föreningsengagemang för Ronny. Han ges möjlighet att fungera som den perfekta arbetskraften, som den pålitlige föreningsmänniskan, som den duktige och driftige bonden. Hans identitet som en arbetsam och pliktmedveten individ sätts före hennes. Han har inte gett henne motsvarande stöd utan gjort klart att hans arbete utanför familjen väger tyngst, att man på hennes arbetsplats har lättare att klara sig utan henne än man har på hans arbetsplats att klara sig utan honom. Han stöder inte hennes föreningsengagemang genom att helt enkelt göra det möjligt för henne, än mindre genom att betona att just hon är viktig för föreningsverksamheten.

Ronny ges också rätt att vara fri, att röra sig som han vill. Skall Annelie bort en kväll måste hon planera länge innan, ordna med barnvakt osv. Ronny har inga sådana bekymmer, han bara går. Annelie bekräftar också

Ronny genom att prata om hur duktig han är, att han kan så mycket och att han är så duktig på att jobba, under intervjuernas gång återkommer hon till detta. Annelie har också skapat ett hem som Ronny kan slappna av i och hämta kraft ifrån. Ronny är inte lika bra på att uppmärksamma Annelie eller ge henne något praktiskt eller emotionellt stöd. Hon drömmer om att hon skall bli uppvaktsad av Ronny någon gång, vilket kanske kan tolkas som en önskan att bli sedd. En av hennes arbetskamrater har en fästman som kommer med blommor ibland och det kan få Annelie att känna ett sting av avundsjuka.

Ronny säger så här om sättet som de båda har organiserat sina liv på:

Ja jag får väl säga att jag aldrig riktigt förstått det här med att dela arbetsuppgifterna (...) men den situation som man har med gård och jobb då finns det varken tid eller utrymme för en 100 % fördelning eller att man skall göra alla sysslorna. Jag skulle föreställa mig att där det fungerar är om man har lägenhet, där var och en har sina jobb och jobbar lika mycket och självklart där tar man hand om ungarna lika mycket om hus och hem. Men då menar jag att man med de förutsättningarna man har, gården här, då har man satt det lite ur spel va, det gör att man ibland känner att va fasen vad dåligt man ställer upp va, då anklagar man sig själv lite grand, men samtidigt får man ju då försäka, ja funkade det rent praktiskt, skall man då ställa upp och jobba mer hemma, ja då får man ge avkall på något annat för mig personligen, men jag kan tänka mig att som vissa bitar, som att jag är aktiv i olika föreningar osv., det tror jag att Annelie också tycker är kul att man är engagerad.

Ja, Annelie är glad åt och stolt över Ronny, men det säger mycket om hur lite hon tror på ett eget individuellt engagemang och betydelsen av det. Ronnys ord visar också hur jämställdhetsideologin sätts ur spel, hur man finner det praktiskt att förhållandena anpassas runt honom, att familjen vinner på att efter att ha satt honom i centrum ge honom fria tyglar. Hans individualitet blir viktigast.

Marc Chagall, "Hyllning till Apollon". Illustration ur Lionelli-Venturi, Chagall. Biographical and Critical Study, Skira, Bern 1956.

Annelie står emellertid inte utan stöd och uppbackning. Relationen till barnen ger Annelie visst självförtroende. Hon känner sig som en bra mamma och diskuterar gärna frågor som rör barn med sina kompisar, men håller tyst om t.ex. politiska frågor kommer på tapeten. Likaså är jobbet som hon aldrig släppt, glädjen att få syssla med matematik, ha kundkontakter och inte minst

glädjen med arbetskamraterna av stor betydelse för hennes självuppfattning.

Frihet, oberoende

Anna och Bengt är ett framgångsrikt urbant akademikerpar. Anna som är trettiofem år har doktorerat i ett naturvetenskapligt hög-

statusämne och Bengt, fyrtio år, är samhällsvetare och har en ledarposition på ett gymnasium. Båda två är höginkomsttagare. Tillsammans har de tre barn. Bengt har också en dotter från ett tidigare äktenskap. Hon kommer varannan helg och bor hos familjen.

Det här paret är på sätt och vis ett mycket modernt par. De har som gemensam organisationsprincip att de skall vara oberoende, att de skall vara fria individer. Men deras sökande efter en fungerande autonomi i parform är inte helt solklar och oproblematiserad.

De är båda uppvuxna i familjer med problem. Bådas fäder drack och Bengt blev därtill slagen och flydde många gånger hals över huvud från hemmet och han tillbringade inte mycket tid med familjen. När han flyttade hemifrån ville han, som han uttrycker det, leva i enskildhet, vara fri och ha kontroll över sitt liv. I sitt liv med Anna är detta fortfarande något som han betonar, han kan inte ha en hustru som "ständigt dirigerar" honom och som talar om vad han "skulle göra och tycka och tänka" och hur han "skulle sopa och inte sopa". På arbetet är det också viktigt att inneha en position från vilken han kan förändra förhållanden på arbetsplatsen. Detsamma gäller hans hobbyverksamhet. Även där vill han vara med och driva frågor som har såväl med miljö som klassproblematik att göra.

Även Anna som kommer från en annan del av Skandinavien lämnade sin hemstad bl.a. för att hon tyckte att det var jobbigt att behöva möta sin pappa berusad ute. Medan Bengt växte upp i en proletär miljö kommer Anna från en akademisk. Hon tillhör vad man skulle kunna kalla andra generationens yrkeskvinnor, som växt upp med mödrar som betonat sitt eget yrkesliv och låtit det ta viss plats. Mamman framstår som en mycket kapabel och begåvad person som klarade av att utbilda sig trots att hon hade små barn och fick ta hand om allt själv eftersom man-

nen antingen var ute på affärsresor eller förlustade sig. Då och då stoppade hon ungarna i bilen och for iväg. Anna minns också resor då hela familjen var med. Hon minns det skyddsnät som mamman hade i form av sin familj som man bodde tillsammans med när Anna och hennes syskon var små, en storfamilj med mormor och morfar, mostrar och kusiner och mycket gäster.

Det här paret är, om man ser till den vardagliga praktiska sidan, det minst sammanpratade i undersökningen. Vid det intervju-tillfälle då vi träffades alla tre var de bägge oense om det mesta som rörde det vardagliga. De var inte eniga om vad som var viktigt att hålla ordning på, hur tavlorna skulle hänga eller möblerna stå, hur ekonomin skulle organiseras, hur barnen skulle uppföstras, i vilket land man skulle bo, eller hur sexlivet skulle fungera. Anna och Bengt var inte heller eniga om hur deras gemensamma historia skulle beskrivas och de beskyllde varandra för att bedriva historieförfälskning. Nu är det ju å andra sidan inte heller så att de värderar den form av gemenskap som lika åsikter innebär. Tvärtom utgörs deras princip av krav på självständighet och oberoende. De är också överens om att de är starka och envetna personligheter. När de beskriver hur äktenskapet förändrats enas de på en punkt och det är att Anna kan tala för sig mycket bättre nu. I början av deras bekantskap hade hon som naturvetare svårt att finna argument mot samhällsvetaren Bengts påståenden om verkligheten. Hon beskriver sig som en "fisk som sprattlade" när han satte i gång med sina argumenteringar. Dessa kan hon i dag bemöta och ta ner på jorden. Det är också i sin förmåga att som jämställda individer prata och diskutera som de i dag, efter flera djupa kriser, har funnit varandra och en gemensam bas. I dag uppskattar Anna Bengt för att de har det roligt ihop. Men deras värderande av individualitet och självständighet har också en praktisk

sida. Vardagen med barnen skall organiseras. Bengt, som är mån om att kunna styra sitt liv själv, upplever det problematiskt med fyra barn som vill ha "olika saker" av honom. Han erkänner utan omsvep att han tycker att barnen tar för mycket tid. Trots detta är barnen mycket viktiga för Bengt. Han kan inte tänka sig att än en gång lämna något barn. Anna kan inte heller tänka sig ett liv utan barnen. Detta gör Bengt och Anna sammanvrigda för lång tid framöver. De ser barnen och det faktum att ingen av de två har något lyckligt föräldraäktenskap att sätta i kontrast till deras egna kaotiska samlevnad som anledningen till att de tagit sig igenom kriserna.

Anna kan emellertid inte frigöra sig från den förebild som hennes självständiga mor trots allt utgör.

Men sen är jag ju som min mor då, att det finns inga hinder för att man skall göra någonting, då får man fixa det (. . .) Och man ber inte om hjälp mer än en gång sen får det vara och det tycker jag är lite jobbigt då för hon var så väldigt självständig och det fungerar inte i ett äktenskap att man är så självständig att man kan själv hela tiden för då får man antingen göra allt själv eller stå där ensam så det blir ju ingen gemenskap då, så jag har fått lära mig att begära mer av Bengt och verkligen tala om att det är någonting och inte bara hela tiden tycka att jag klarar mig.

Trots ambitionen att få Bengt mer delaktig är Anna mån om att inte försöka "styra och ställa" med honom, hon ber inte två gånger. Därför är det fortfarande Anna som får ta huvudansvaret för att allt fungerar där hemma, det är hon som håller ihop det, det är hon som hämtar och lämnar hos dagmamma, som får upp alla barnen på morgonen och som håller sig informerad, som ser till att barnen har nycklar. Det är hon som handlar och tömmer påsar med smutsiga gymnastikkläder. Hon lagar middag och diskar efteråt. Det är också hon som har anpassat sina arbetstider efter barnomsor-

gens, vilket inneburit att hon periodvis under avhandlingsskrivandet fått återvända till institutionen på kvällarna när Bengt kommit från jobbet eftersom familjen inte haft full barnomsorg. Även på ett emotionellt plan får Anna ta det största ansvaret. Det är Anna som pratar mest med barnen, ger dem tid och hon tror att hon vet mer om vad de tänker än vad Bengt gör. Bengt är mest irriterad på dem, tycker hon, utom när Anna är på konferens. Då har far och barn det mysigt hemma men så fort Anna kommer tillbaka får hon ta över den nära kontakten med barnen igen.

Anna försöker inte hindra Bengt när han vill ägna sig åt sin tidskrävande hobby. Vill han hellre hålla på med den än att göra något med familjen så okej. Hon är inte den som sitter hemma och väntar. Bengt verkar själv vara ganska nöjd med sin insats som består i att engagera sig i sonens idrottande och att upprätthålla vissa regler därhemma samt att t.ex. offentligt stötta barnen när de blivit orättvist behandlade av lärare.

Anna skulle gärna vilja att hon och Bengt skulle hitta på något tillsammans, ge sig ut och resa eller så. Men Bengt blir bara stressad av sånt, han måste få gjort saker och ting, så sådana resor blir aldrig av. Anna menar att det kanske är lika bra det, hon är ju själv mest van vid att klara sig själv. Men hon skrattar hånfullt åt sig själv när hon berättar att hon föll för Bengt för att han verkade så huslig och omtänksam, något som alltså visade sig vara helt fel.

Bengt har inte gjort några större ansträngningar för att bli mer delaktig i det vardagliga arbetet och gemenskapen. Han vet att det inte är riktigt rättvist och att Anna vill att han ska ta större del, men det hela fungerar ju något så när och dagarna går. Så Anna anpassar sig och hon gör det för att hon inte orkar känna beroende genom att vara den som tvingas be om mer delaktighet från hans sida. Bengt handlar som om hans frihet och

individualitet var den viktigaste och försöker inte anpassa sig till de behov som Anna har. På ett relationellt sätt skapar även de en hierarki, en hierarki som bygger på en avsky mot att känna beroende.

Men Anna anpassar sig inte okritiskt och hon kämpar inte speciellt mycket för att släta över eller tona ned orättvisor.¹⁰ Hon analyserar deras situation såväl ekonomiskt som emotionellt. Den ojämlika situationen blir t.ex. inte bättre av att de behöver pengar och att han har lättare att tjäna extra. Han får skäl att dra sig undan hushållsbestyret, familjen, ja hela det gemensamma projektet för att tjäna mer. Anna är besviken över att jämställdheten inte kommit längre. Hon menar att män vet precis vad de skall säga för att de skall framstå som jämlika, men att de inte vet ett dyft om hur de skall klara av den rollen praktiskt. Bengt själv är exempel på det. Anna menar att han stöttat henne med ord men sedan kommit att motarbeta henne. Anna har också, som hon säger "blivit irriterad över" att Bengt fram till för några år sedan ville älska för att finna ett lugn efter pressade och stressiga dagar. Hon ville inte vara med på det utan krävde förändring, och åstadkom också det.

Trots att Anna i samtal med Bengt får stöd för sin individualitet så talar det vardagliga livet ett annat språk eftersom det är Anna som måste anpassa sig. För att kunna upprätthålla den individualitet som paret gemensamma princip månar om är Anna beroende av att dagmamma och fritidsfungerar. Genom sin forskning och allt den fört med sig har hon också fått en ökad tro på sig själv. Likaså har kontakten med arbetskamraterna betytt mycket för henne.

Makt, motstånd och mångfald

I de tre beskrivna paren används vissa principer eller ledstjärnor för att organisera var-

dagen och möta det flöde av händelser och värderingar som omger dem. Dessa principer används också för att legitimera att männen får sina större frihetsanspråk tillgodosedda och att kvinnornas individualitet kommer i andra hand. I Rubens och Solveigs fall finns en princip som explicit kräver icke-individualitet, och en som betonar individualitetens rätt. I de två andra fungerar en och samma princip både för att legitimera att männen får mer frihet och expansionsmöjligheter och att kvinnorna får legitimitet att anpassa sig och ta på sig skapande av hem och närhet.

Man skulle kunna neutralisera den här ordningen genom att betona att männen gäromste om mycket när de månar så om sin frihet. Man skulle kunna betona att det är lika värdefullt att ta hand om barnen som att leva ut sin frihet, vilket naturligtvis är sant. Men det är samtidigt av betydelse att se att den ordning som skapas i paret är en form av hierarki som inte stämmer med de jämlika och demokratiska ideal som på ett plan utmärker vårt moderna samhälle. Det är också viktigt att se hur en hierarki av detta slag i sig kan hindra, eller försena en förändring av könsorganiseringen¹¹.

När Solveig, Annelie och Anna anpassar sig till sina män och deras frihetsanspråk bekräftar de samtidigt männens individuella existens och behov. Männen blir sedda av sina hustrur. Den styrka och det självförtroende detta kan ge för hur de sedan förhåller sig ute i samhället skall inte bagatelliseras¹². De tre männen är å sin sida inte lika bra på att se vad hustrurna vill ha. Ett exempel på det som gäller för alla tre paren är att kvinnorna på olika sätt önskar mer gemenskap och mer intimitet. Ingen av de tre männen försöker dock leva upp till denna önskan. Detta innebär också på sitt motsägelsefulla sätt att kvinnorna inte heller blir bekräftade som individer eftersom männen inte tar dessa önskningar på allvar utan

negligerar dem, det är som om männen inte ser kvinnorna.¹³ Genom att på ett självklart sätt inta position förmedlar männen också en uppfattning om sin partner som den som lika självklart skall anpassa och underordna sig. Dessa budskap kan vara undergrävande för kvinnornas tro på betydelsen av den egna individualiteten vilket i sin tur gör det svårare för kvinnan att kämpa för ökad jämställdhet, tala för sin rätt och inta position såväl i paret som utanför (jfr Lee Bartky 1988 s. 76).

Detta kan ses som exempel på hur makt och dominans är något som skapas underifrån, relationellt. Kvinnorna har internaliserat en andrarangsposition och männen en centralposition som man sedan förhåller sig utifrån (Foucault 1980).

Konkret innebär dessa hierarkiska positioner också att de tre paren skapar möjligheter för de tre männen att fungera som exemplariska heltidsarbetskrafter, med beredskap för övertidsarbete. Paren medverkar till att skapa den norm som sedan kvinnorna skall konkurrera med när de rör sig ute på arbetsmarknaden. Bengt och Ronny får också möjlighet och stöd att genom föreningsverksamhet skaffa sig inflytande i samhället. Ruben, å sin sida, fortsätter att hålla sin kropp i topptrim med sitt idrottsengagemang. Att kunna satsa på arbetet, engagera sig i idrott och i annan föreningsverksamhet är troligen i sig många gånger bekräftande för den egna individualiteten.

Trots att jag uppfattar det som mycket viktigt att se till de relationella aspekterna för att förstå över- och underordningsprocesser är jag inte beredd att som den norska socialpsykologen Hanne Haavind hävda att man och kvinna i par utgör varandras möjligheter och begränsningar (1985). Det är i stället viktigt, att inte bara se paret som en isolerad enhet om man skall tro på en verklig möjlighet till en förändrad könsordning (jfr

Holmberg 1993 s. 62f). Såväl kvinnorna som männen ingår i andra sammanhang och upplever ständiga förändringar på andra områden. Att deras eget äktenskap skulle vara opåverkat av detta är svårt att tro. Det är t.ex. bara att konstatera att Solveig, Annelie och Anna gör motstånd mot underordningsprocessen när de hävdar sin rätt till arbete, utveckling och ett socialt och ekonomiskt liv utanför familjen. Medan männen kan tacka kvinnorna för friheten och stödet att expandera får dock kvinnorna börja med att tacka den offentliga sektorn.

Den offentliga sektorn kan sägas vara ett resultat inte bara av den kapitalistiska ekonomin utan också av kvinnorörelsens och arbetarklassens kamp för ett jämställt samhälle (Peterson 1987a s. 39). Genom denna institution utanför paret kan kvinnor som Solveig, Annelie och Anna överskrida gränser som deras parrelationer utgör. Stöd hämtar kvinnorna också från andra viktiga personer i sin omgivning som tror på dem. Stöd och kraft får de också och inte minst från sina barn, en relation som såväl Solveig, Annelie som Anna månade mycket om, var och en på sitt sätt. Likaså är arbetet och arbetskamraterna viktiga källor till självkänsla.

När sedan Ruben och Bengt kommit att måna mer om relationerna till barnen än vad deras fäder gjorde¹⁴, kan detta avsteg från modernitetsprocessens individualiserings-tendens möjligen ha att göra med deras direkta eller indirekta erfarenheter av skilsmässor och deras makars i synnerhet och kvinnors i allmänhet utvecklande av egna baser utanför familjen. Det blir relationen till barnen som blir den stabila. Såväl arbetaren Ruben som akademikern Bengt har byggt upp en emotionell kompetens färdig att användas när inte hustrurna finns i närheten. Om deras relation till fruarna kommer att förändras på liknande sätt finns det inte lika klara tecken på. Tvärtom visar Ruben och Bengt att ett ökat engagemang

för barnen inte behöver betyda att mansdominansen i paret försvinner.

I vårt mångsidiga samhälle är det, slutligen, viktigt att betona att dessa under- och överordningsprocesser sker på olika sätt utifrån kvinnornas och männens skilda sociala verkligheter, livserfarenheter och mål. Så syftar Solveig till något helt annat när hon anpassar sig till Ruben än vad Anna vill åstadkomma när hon anpassar sig till Bengt. Kanske skulle Solveig och Anna ha mycket svårt att se några likheter mellan sig och mellan sina äktenskap. Det säger något om varför det kan vara problematiskt att få syn på underordningsprocesser och uppfatta dem som ett gemensamt problem (jfr Lindholm 1990, Fraser & Nicholson 1988 s. 386f). Det är också viktigt att inte leta efter en specifik sorts motstånd¹⁵, utan motstånd måste ta sig olika uttryck. Solveig, Annelie och Anna för var och en sin kamp för sina rättigheter. Man bör inte heller skapa en norm för hur det jämlika paret skall se ut. I stället kan man betona det processuella, hur en förändrad könsorganisering måste skapas på olika sätt utifrån skilda utgångspunkter och på varierande samhälleliga nivåer.¹⁶ Likaså behövs motstånd såväl i de enskilda sammanhangen — t.ex. i heterosexuella par — som att kvinnor går samman mot förtryck på samhällelig nivå¹⁷. Jämlikhetsidealet är inte uppfyllt på något sätt, men det kan kanske ses som ett uttryck för en pågående djup och omfattande förändring av könsorganiseringen — en förändring som inte minst drivs på av kvinnor, individuellt och i grupp.

Noter

¹ Medel för arbetet med artikeln har erhållits från programmet kvinnligt—manligt vid Göteborgs universitet.

² Fornäs 1991, Drotner 1991, Bjerrum-Nielsen och Rudebeck 1991. Berg 1992 uppfattar i en genomgång av modernitetsbegreppet att kärnan i denna

kulturella förändring utgörs av förnuftets rätt över oreflekterad kunskap.

³ För en diskussion av detta se Bjerrum-Nielsen, Rudberg 1991. Se även Frykman och Löfgren 1979 för en beskrivning av könspolarisering. Arbetarklassmännens sätt att handla på 1800-talet, att medvetandegöra sig och att avgränsa sig från det familjära som inte sällan betraktades som immanent och begränsat men som också idealiserades bär tydliga drag av modernitetsprocessen. Det är dock viktigt att vara medveten om att deras rätt till individualitet samtidigt underordnades de borgerliga männens. Se Hirdman 1983, Skarin Frykman 1987, 1990, Martinsson 1989.

⁴ Kring denna paradox har Hanne Haavind (1985) utvecklat vissa teoretiska ansatser. Carin Holmberg (1993) har den som en utgångspunkt i sin avhandling, Lars Jalmert har formulerat paradoxen som "I princip män" (1988). Se även Ann-Christin Carlströms bok (1993).

⁵ Liknande frågeställning diskuteras i Bjerrum-Nielsens och Rudbergs artikel 1991.

⁶ Materialet till avhandlingen består av tio par. Jag intervjuar först var och en för sig och sedan båda två tillsammans.

⁷ Reflektion även av det moderna har kallats för ett senmodernt drag se Fornäs 1991, Berg 1991.

⁸ Betydelsen av att få koncentrera sig, få egen tid och inte göra allt på en gång har T. Friberg diskuterat vikten av, Intervju i Radio Ellen, augusti 1993.

⁹ Denna uppfattning om sin egen betydelse på arbetet delar han för övrigt med de flesta manliga informanterna i undersökningen.

¹⁰ Det är viktigt att inte alltför mycket hårdra Hanne Haavinds tes (1985) om att kvinnor vill dölja ojämlikhet, samtidigt som det ligger mycket i det. Men på en nivå finns en medvetenhet om förhållandena som också är viktig att se. Kanske kan detta vara eller komma att bli ett utmärkande drag i moderna par. Allt står öppet för förnuft och kritik, även kärleksrelationer. Jfr Berg 1992 s. 201.

¹¹ Jag använder hellre begreppen kön och könsorganisering än genus och genusystem av många skäl som inte utrymmet tillåter mig att gå in på. Johan Fornäs för i boken "Kön och identitet i förändring" (1991) en diskussion om det problematiska i att använda begreppet genus. Hans resonemang och invändningar samtycker jag med.

¹² Jonasdottir har i sitt teoretiska arbete framlagt tanken om paret som en central relation i förståelsen av hur kvinnor och män inte bara förhåller sig mot varandra utan hur de sedan vänder sig ut i samhället mot andra kvinnor och män.

- ¹³ Carin Holmberg har i sin avhandling gjort en feministisk läsning av symbolisk interaktionism där hon tydliggör betydelsen av att mannen och kvinnan i parrelationer utgör "viktiga andra". Se också Berger 1979.
- ¹⁴ Detta stämmer också väl in med Lissie Åströms större arbete om fäder och söner, där männen går djupare in i en mer vardaglig relation till barnen. För andra exempel på detta se Holter 1989.
- ¹⁵ Det finns inte en plats för den stora vägran skriver Foucault, "...det finns många motstånd av olika slag" 1980 s. 122.
- ¹⁶ Michel Foucault har betonat vikten av att se makt och motstånd som något som sker överallt ständigt i varje relation och att man inte skall uppfatta makten som något centralt.
- ¹⁷ Jfr Peterson 1987b s. 67.

Litteratur

- Berg, Magnus, 1992. "Modernitet." I: *Brottningar med begrepp*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige nr 11. Göteborg.
- Berger, Peter L, 1979. "Marriage and the construction of reality." I: *Facing up to Modernity*. New York: Penguin.
- Berman, Marshall, 1987. *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Lund: Arkiv förlag.
- Bjerrum-Nielsen, Harriet & Rudberg, Monica, 1991. "Kön, modernitet och postmodernitet." I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1.
- Brembeck, Helene, 1986. *Tyst lydig arbetsam, om barnuppföstran på den västsvenska landsbygden*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige nr 5.
- Carlström, Ann-Christin, 1993. *Sprängda gränser och osynliga ramar*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige nr 17.
- Drotner, Kirsten, 1991. "Kulturellt kön och modern ungdom." I: *Kön och identitet i förändring*. Red. Johan Fornäs m.fl. Fus rapport nr 3. Stockholm: Symposium.
- Fornäs, Johan, 1991. "Narcissus och de andra." I: *Kön och identitet i förändring*. Red. Johan Fornäs m.fl. Fus rapport nr 3. Stockholm: Symposium.
- Foucault, Michel, 1980. *Sexualitetens historia* 1. Viljan att veta. Stockholm: Gidlunds.
- Fraser, Nancy and Nicholson, Linda, 1988. "Social Criticism Without Philosophy: An Encounter Between Feminism and Postmodernism." I: *Theory Culture & Society* vol. 5, nr 2—3.
- Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar, 1979. *Den kulturelade människan*. Skrifter utgivna av Etnologiska Sällskapet i Lund.
- Hirdman, Yvonne, 1983. "Den socialistiska hemmanfrun." I: *Vi kan vi behövs*. Red. Brita Åkerman m.fl. Stockholm: Akademilitteratur.
- Holter Gullvåg, Øystein, 1989. *Menn*. Oslo: Aschehoug.
- Haavind, Hanne, 1985. "Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män." I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3.
- Holmberg, Carin, 1993. *Det kallas kärlek*. Göteborg: Anamma förlag.
- Jalmert, Lars, 1988. *Den svenske mannen*. Stockholm: Tidens förlag.
- Jonasdottir, Anna G., 1991. *Love Power and Political Interests*. Örebro studies 7.
- Lee Bartky, Sandra, 1988. "Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power. I: *Feminism and Foucault Reflections on Resistance*. Ed.: Irene Diamond and Lee Quinby Northeastern. Boston: University Press.
- Lindholm, Margareta, 1990. *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*. Monograph from the department of sociology no 44, University of Gothenburg. Göteborg.
- Martinsson, Lena, 1989. Rapport till projektet "Klass och medvetande 1890". Opublicerad.
- Skarin Frykman, Birgitta, 1987. *Från yrkesfamilj till klassgemenskap, om bagare i Göteborg 1800—1919*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 3.
- Skarin Frykman, Birgitta, 1990. *Arbetarkultur — Göteborg 1890*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 8.
- Peterson, Abby, 1987a. *Women in Political "movement"*. Monograph from the department of Sociology University of Gothenburg no 37. Göteborg.
- Peterson, Abby, 1987b. "Makt och auktoritet i feministisk teori och praktik." I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2—3.

Summary

Individuality, Fellowship and Modernity in Three Heterosexual Relationships

The present article treats the significance of heterosexual relationships in the development of individuality and the fulfilment of the quest for fellowship in modern society. Three couples are described, each of whom has created various organizing principles in order to manage their shared everyday life. However, these principles serve to legitimize the man's individuality at the cost of the woman's. The woman proves more adaptable than the man, thereby facilitating his desire for individuality. Concurrent with the

rising divorce rate and wider opportunities for women to become individualized, the increased involvement of men in the raising of children can be interpreted as an awareness of the need for stable relationships. This does not imply that male dominance in the relationships has disappeared. In couples, less credence is given to the woman's own individuality than the man's, which can undermine her chances of contending for a position of greater equality both

within the relationship and in society at large. However, these women gain confidence in their individual capacity from their surroundings and from their children. Each has succeeded in her own way in defining certain boundaries and in resisting the subordination process within the relationship. The significance of resistance in both this context and on a social level is emphasized in the present article.

Övers. Stephen Fruitman

"Relationer." Pennteckning av André Derain.